

376

۱۹۵۴

۱

۲۲۱

جان

بسم الله الرحمن الرحيم

تفسیر ساختاری

قرآن کریم

دکتر محمد خامه‌گر

استادیار پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی قم

زمستان ۱۳۹۷

دانشگاه
علوم قرآن و حدیث

خامه‌گر، محمد، ۱۳۴۳-

تفسیر ساختاری قرآن کریم / محمد خامه‌گر. - قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، ۱۳۹۷.

هفته، ۲۰۶ ص: ... - (قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه؛ ۴۷۱: قرآن پژوهی؛ ۵۳)

ISBN: 978-600-298-234-6

بها: ۲۰۰۰۰۰ ریال

فهرست نویسی براساس اطلاعات فیفا.

کتابنامه، ص. [۱۹۷] - ۲۰۰؛ همچنین به صورت زیرنویس.

نمایه.

۱. قرآن -- بررسی و شناخت. ۲. Qur'an -- Surveys. الف. پژوهشگاه حوزه و دانشگاه. ب. عنوان.

۲۹۷/۱۵۹

BP۶۵/۴۰۰۷۷۵۴۱۳۹۷

۵۴۴۸۵۵۳

شماره کتابخانه ملی

وزارت علوم، تحقیقات و فناوری
مرکز اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران

تفسیر ساختاری قرآن کریم

مؤلف: حجت‌الاسلام دکتر محمد خامه‌گر

ناشر: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه

ناظر: دکتر حسین مرادی زنجانی

ویراستار: سعیدرضا علی‌عسگری

صفحه‌آرایی: اعتصام

چاپ اول: زمستان ۱۳۹۷

تیراژ: ۱۰۰۰ نسخه

لیتوگرافی: سعیدی

چاپ: قم - سبحان

قیمت: ۲۰۰۰۰ تومان

کلیه حقوق برای پژوهشگاه حوزه و دانشگاه محفوظ و نقل مطالب با ذکر مأخذ بلامانع است.

قم: ابتدای شهرک پردیسان، بلوار دانشگاه، نبش میدان علوم، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، تلفن: ۰۲۵-۳۲۱۱۱۱۰۰

(انتشارات ۳۲۱۱۱۲۱۹) شماره: ۳۲۸۰۳۰۹۰، ص. پ. ۳۷۱۸۵-۳۱۵۱

تهران: خ انقلاب، بین وصال و قدس، کوی اُسکو، پلاک ۴، تلفن: ۶۶۴۰۲۶۰۰

www.rihu.ac.ir

info@rihu.ac.ir

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

ثُمَّ أَوْرَثْنَا الْكِتَابَ الَّذِينَ اصْطَفَيْنَا مِنْ عِبَادِنَا فَمِنْهُمْ ظَالِمٌ لِنَفْسِهِ وَمِنْهُمْ مُقْتَصِدٌ
وَمِنْهُمْ سَابِقٌ بِالْخَيْرَاتِ بإِذْنِ اللَّهِ ذَلِكَ هُوَ الْفَضْلُ الْكَبِيرُ

«سوره فاطر، ۳۲»

علوم قرآن و حدیث، رشته دیربای دانشگاهی است که عزت انتساب آن به قرآن کریم و حدیث شریف موجب شده تا جامعه، انتظارات علمی، ارزشی و حتی عاطفی ویژه‌ای از آن داشته باشد. از این رو «مرکز هماهنگی و توسعه پژوهش و آموزش عالی قرآنی کشور» با هدف تحول و تعالی نظام تولید علم و تربیت نیروی انسانی قرآنی متناسب با نیاز کنونی جامعه اسلامی، بازنگری و تجمیع برنامه‌های درسی دوره کارشناسی رشته علم قرآن و حدیث را در دستور کار قرار داد.

انجام این مأموریت با مشارکت صاحب نظران علوم قرآن و حدیث و زمینه‌های مرتبط، پنج سال به طول انجامید که حاصل آن، برنامه درسی مشتمل بر ۱۰۰ واحد مشترک و شش مجموعه اختیاری ۳۵ واحدی با عناوین «مطالعات قرآن»، «مطالعات حدیث»، «تربیت دبیر آموزش قرآن و حدیث»، «تربیت مربی آموزش قرآن و حدیث»، «هنرهای قرآنی (قرانت و کتابت)» و «فرهنگ و رسانه» است.

نقشه راه این تحول ضروری می‌نمود که درسنامه‌های رشته نیز، طراحی و تدوین شود. این کار با شناسایی و جلب مشارکت استادان بسیاری از گروه‌های آموزشی کشور و با مدیریت «پژوهشگاه حوزه و دانشگاه» و «دانشگاه قرآن و حدیث» انجام شد.

این اقدامات، نخستین گام در ارتقای محتوا و انسجام درونی این رشته بود که بی‌گمان از نقص و نارسایی مبرا نیست. امید می‌رود این برنامه و درسنامه‌های آن مورد عنایت استادان و دانشجویان گرامی قرار گیرد و با نظرات مشفقانه و انتقال تجربیات اجرای آن، این مرکز را در بازنگری مجدد برنامه کارشناسی و بازطراحی مقاطع تحصیلات تکمیلی همراهی کنند.

مرکز هماهنگی و توسعه
پژوهش و آموزش عالی قرآنی کشور

سخن پژوهشگاه

پژوهش در علوم انسانی به منظور شناخت، برنامه‌ریزی و ضبط و هدایت پدیده‌های انسانی در راستای سعادت واقعی، بشر ضرورتی انکارناپذیر است و استفاده از عقل و آموزه‌های وحیانی در کنار داده‌های تجربی و در نظر گرفتن واقعیت‌های عینی، فرهنگ و ارزش‌های اصیل جوامع شرط اساسی پویایی، واقع‌نمایی و کارآیی این گونه پژوهش‌ها در هر جامعه است.

پژوهش کارآمد در جامعه ایران اسلامی در گرو شناخت واقعیت‌های جامعه از یک‌سو و اسلام به عنوان متقن‌ترین آموزه‌های وحیانی و اساسی‌ترین مؤلفه فرهنگ ایرانی از سوی دیگر است؛ از این‌رو، آگاهی دقیق و عمیق از معارف اسلامی و بهره‌گیری از آن در پژوهش، بازنگری و بومی‌سازی مبانی و مسائل علوم انسانی از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است.

توجه به این حقیقت راهبردی از سوی امام خمینی (ره) بنیان‌گذار جمهوری اسلامی، زمینه شکل‌گیری «دفتر همکاری حوزه و دانشگاه» را در سال ۱۳۶۱ فراهم کرد و با راهنمایی و عنایت ایشان و همت استادان حوزه و دانشگاه، این نهاد علمی شکل گرفت. تجربه موفق این نهاد، زمینه را برای گسترش فعالیت‌های آن فراهم آورد و با تصویب شورای گسترش آموزش عالی در سال ۱۳۷۷ «پژوهشکده حوزه و دانشگاه» تأسیس شد و در سال ۱۳۸۲ به «مؤسسه پژوهشی حوزه و دانشگاه» و در سال ۱۳۸۳ به «پژوهشگاه حوزه و دانشگاه» ارتقا یافت.

پژوهشگاه حوزه و دانشگاه تاکنون در ایفای رسالت سنگین خود خدمات فراوانی به جامعه علمی ارائه نموده است که از آن جمله می‌توان به تهیه، تألیف، ترجمه و انتشار بیش از ۴۵۰ عنوان کتاب و شش نشریه علمی اشاره کرد.

این اثر به عنوان کتاب درسی در زمینه مطالعات قرآنی برای دانشجویان رشته علوم قرآن و حدیث و تفسیر در مقطع کارشناسی فراهم شده است که البته دیگر علاقه‌مندان به این زمینه تحقیقی نیز می‌توانند از آن بهره‌مند شوند.

از استادان و صاحب‌نظران ارجمند تقاضا می‌شود با همکاری، راهنمایی و پیشنهادهای اصلاحی خود، این پژوهشگاه را در جهت اصلاح کتاب حاضر و تدوین دیگر آثار مورد نیاز جامعه دانشگاهی یاری دهند.

در پایان پژوهشگاه لازم می‌داند از تلاش‌های نویسنده محترم اثر، حجت الاسلام دکتر محمد خامه‌گر و نیز از ناظر محترم اثر، دکتر حسین مرادی زنجانی سپاسگزاری کند.

شکر و قدردانی

برای تالیف و آماده‌سازی این درسنامه استادان بزرگوار ی نگارنده را یاری کرده‌اند که از همه آنها تشکر و قدردانی می‌شود. ولی قبل از تشکر از این عزیزان، شکر و سپاس خود را به درگاه خداوند سبحان اعلام می‌دارم که توفیق ویژه‌اش را نصیب این حقیر ساخت تا بتوانم این درسنامه پر چالش و دشوار را به پایان رسانم. بی‌تردید، بدون لطف و عنایت خاصه حضرت باری تعالی این اثر هرگز نمی‌توانست به ثمر بنشیند. همچنین از محضر ولی نعمت معنوی و فکری خود، حضرت امام علی بن موسی الرضا علیه السلام کمال تشکر و سپاس را دارم که در سایه‌سار الطاف بزرگوارانه ایشان توفیق خدمت به قرآن نصیب این حقیر شد. البته بر خودم لازم می‌دانم از استاد دکتر مرادی زنجانی که نظارت بر این درسنامه را پذیرفته و با ارزیابی‌های دقیق خود اشکال‌های آن را تا حد بسیار برطرف کردند نیز به‌طور ویژه تشکر کنم. همچنین از استاد دکتر سید محمود طیب حسینی که با ارائه راهنمای‌های ارزشمند و حمایت‌های دلسوزانه خود نگارنده را در تدوین این اثر یاری داد صمیمانه سپاسگزاری می‌کنم.

همچنین از مسئولان محترم مرکز هماهنگی و توسعه پژوهش و آموزش عالی قرآنی کشور و پژوهشگاه حوزه و دانشگاه قم که بسترها و امکانات لازم را برای تدوین و ارائه این رساله فراهم کردند تشکر می‌کنم و توفیقات روزافزون این عزیزان را از خدای سبحان آرزو مند می‌گردم. اگر مساعدت‌ها و راهنمایی‌های این بزرگواران نبود، این اثر هرگز نمی‌توانست با ویژگی‌های فعلی تدوین شود.

دکتر محمد خامه‌گر

استادیار پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی قم

سخنی با مدرسان محترم

خدمت استادان محترم درسنامه تفسیر ساختاری عرض می‌کنم که هدف اصلی از تدوین این درسنامه گسترش دانش سوره‌شناسی قرآن با تبیین قواعد و ضوابط شناخت ویژگی‌های سوره‌های قرآن است. با توجه به اینکه روش سوره‌شناسی در این درسنامه به روش تخصصی و اجتهادی است و بدون تدریس آن از سوی استادان نرآنمند امکان استفاده از آن برای دانشجویان وجود ندارد؛ از این‌رو، برای تدریس بهتر این درسنامه لازم است به شش نکته توجه شود:

۱. مباحث ذکر شده در درس‌های بخش اول، مباحث مقدماتی سوره‌شناسی قرآن هستند و درک دقیق مباحث یاد شده در بخش‌های بعدی درسنامه تا حد بسیاری به آشنایی کامل دانشجویان با مطالب بخش اول وابسته است از این‌رو لازم است درس‌های این بخش به‌گونه‌ای تدریس شوند که دانشجویان تسلط کامل بر محتوای درس‌ها به دست آورند و چکیده نکات ذکر شده در هر درس را به‌طور کامل حفظ کنند. برای تحقق این هدف پیشنهاد می‌شود محتوای هر یک از درس‌های بخش اول پس از تدریس، از سوی دانشجویان مطالعه شده و در جلسه بعدی نکات مهم هر درس از دانشجویان پرسیده شود؛

۲. در بخش دوم و سوم درسنامه مباحث مربوط به شناسایی مشخصات نزولی و محتوایی سوره، به صورت تخصصی و اجتهادی بیان شده‌اند. برای آنکه استادان محترم بتوانند قواعد ذکر شده در این درس‌ها را به روش صحیح مطرح کنند، لازم است پیش از تدریس هر درس، مشخصات نزولی یا محتوایی یک سوره را براساس فرایند ذکر شده در هر درس کار کنند. برای نمونه، قبل از تدریس، درس ششم ترتیب نزول یک سوره را که محل اختلاف است، شناسایی کرده و قواعد ذکر شده را درباره آن به کار ببرد؛

۳. بخش دوم درسنامه که درباره روش شناسایی مشخصات نزولی سوره‌های قرآن است، به منظور ایجاد مهارت علمی سوره‌شناسی در دانشجویان تدوین شده است به منظور کسب این مهارت لازم است هر یک از دانشجویان مشخصات نزولی یک سوره قرآن را به‌طور کامل براساس قواعد ذکر شده در هر درس بررسی و شناسایی کند. از این‌رو، پیشنهاد می‌شود سوره‌های جزء سی قرآن کریم را میان دانشجویان تقسیم کرده و شناسایی مشخصات نزولی هر سوره را به‌عنوان تحقیق درسی یک دانشجو قرار داده شود. و حدود ۴۰ درصد از نمره این درس به انجام تحقیقات درسی اختصاص داده شود؛

۴. بخش سوم درسنامه، درباره روش کشف ساختار و غرض سوره‌های قرآن بوده از مباحث بسیار مهم و مشکل این درسنامه است که در این نوشتار، مراحل کشف آن به اختصار بیان شده‌اند و برای آشنایی دقیق و مفصل با مراحل مختلف سیاق‌بندی آیات سوره و کشف غرض لازم است به کتاب اصول و قواعد کشف استدلالی غرض سوره‌های قرآن تألیف نگارنده مراجعه شود و دست‌کم غرض یک سوره یک صفحه‌ای قرآن را براساس قواعد ذکر شده کشف و تحلیل کنید؛

۵. بخش چهارم درباره ساختارشناسی تحلیلی و توصیفی هفت سوره قرآن کریم است ساختارشناسی تحلیلی دو سوره قرآن که این بخش ذکر شده، باید به صورت کارگاه سوره‌شناسی ارائه شود و هر یک از مباحث ذکر شده درباره مشخصات سوره با همکاری فعال دانشجویان تدریس شود. همکاری دانشجویان باید بدین‌گونه باشد که در هر مبحث نظریات خود را ذکر کرده و میزان هماهنگی تحلیل مشخصات سوره با قواعد ذکر شده در درس قبلی را تبیین کنند؛

۶. برای آنکه دانشجویان با روش درست انجام تحقیق درس این کلاس آشنا شوند، لازم است در هر جلسه یک یا دو نفر از دانشجویان تحقیق خود را به صورت کنفرانس ارائه دهند و استاد کلاس نکات مثبت و منفی تحقیق را به آنها اعلام کند تا بقیه دانشجویان نیز با توجه به تذکرات استاد، تحقیقات خود را اصلاح کنند و در پایان سال متن نهائی تحقیق را ارائه دهند.

سخنی با دانشجویان عزیز

برای آشنایی بیشتر دانشجویان گرامی با محتوای این درسنامه و افزایش کارکردهای آن در فعالیت‌های علمی، به سه نکته ذیل اشاره می‌شود.

۱. هدف اصلی شورای علمی مرکز معارف و توسعه پژوهش و آموزش عالی قرآنی کشور از تصویب این درس و طراحی سرفصل‌های ویژه آن برای دانشجویان رشته علوم قرآن و حدیث، تبیین «سوره‌شناسی» به عنوان یکی از علوم قرآنی و آشنایی با قواعد و ضوابط شناخت سوره‌های قرآن است. تا دانشجویان در حوزه مطالعات نوین قرآنی با سوره‌شناسی به عنوان یکی از علوم قرآنی آشنایی لازم را پیدا کنند؛

۲. در این درسنامه برای نخستین بار به طور جامع، روش‌شناسایی همه مشخصات کلی سوره‌ها، ویژگی‌های نزولی سوره و جهت‌گیری محتوایی سوره‌های قرآن به روش استدلالی بیان شده است؛

۳. برای آنکه دانشجویان گرامی نسبت به هر یک از سوره‌های قرآن، شناخت بیشتری پیدا کنند و با هویت هر سوره قرآن بیشتر آشنا شوند و نسبت به گروه‌های سوره‌ای نیز شناخت پیدا شود پیشنهاد می‌شود که دست‌کم به سه منبع از منابعی که برای مطالعه بیشتر در انتهای هر بخش بیان شده‌اند، مراجعه شود.

﴿ فهرست مطالب ﴾

۱	پیش‌گفتار.....
۲	فهرست کلی محتوای درسنامه و سازمان محتوایی درس‌ها.....
۴	پیشینه موضوع درسنامه.....

بخش اول: مباحث مقدماتی سوره‌شناسی قرآن

درس اول: کیفیت نام‌گذاری سوره‌های قرآن و روش شناسایی فضائل معتبر سوره‌ها

۷	اهداف آموزشی.....
۷	فصل اول: معنای لغوی و اصطلاحی سوره.....
۹	فصل دوم: کیفیت نام‌گذاری سوره‌های قرآن.....
۱۳	فصل سوم: روش شناسایی فضائل معتبر سوره‌های قرآن.....
۱۷	چکیده.....
۱۸	پرسش‌های مهم.....
۱۹	منابع برای مطالعه بیشتر.....

درس دوم: انواع تقسیم‌بندی سوره‌های قرآن

۲۱	اهداف آموزشی.....
۲۱	مقدمه.....
۲۲	نوع اول: تقسیم‌بندی سوره‌ها براساس تعداد آیات.....
۲۲	گروه اول: سوره‌های طوال.....
۲۲	گروه دوم: سوره‌های مثنی.....
۲۳	گروه سوم: سوره‌های مثانی.....
۲۴	گروه چهارم: سوره‌های مفصل.....
۲۴	نوع دوم: تقسیم‌بندی سوره‌ها براساس عبارت‌های آغازین آنها.....
۲۵	گروه اول: سوره‌های مقطعات.....
۲۶	گروه دوم: سوره‌های مسبحات.....

۲۶	گروه سوم: سوره‌های حامدات
۲۷	گروه چهارم: سوره‌های اقسام
۲۷	گروه پنجم: سوره‌های مقولات
۲۷	گروه ششم: سوره‌های مخاطبات
۲۸	گروه هفتم: سوره‌های زمانیات
۲۸	گروه هشتم: سوره‌های استفهامیه
۲۹	نوع سوم: تقسیم‌بندی سوره‌ها براساس خصوصیات مشترک محتوایی آنها
۲۹	گروه اول: سوره‌های ممتحنات
۲۹	گروه دوم: سوره‌های سجده
۳۰	گروه سوم: سوره‌های زهراوان
۳۰	گروه چهارم: سوره‌های مُعَوِّذات
۳۰	نوع چهارم: تقسیم‌بندی براساس زمان نزول سوره‌ها
۳۱	سوره‌های مکی
۳۱	سوره‌های مدنی
۳۱	چکیده
۳۳	پرسش‌های مهم
۳۳	منابع برای مطالعه بیشتر

درس سوم: کیفیت نزول سوره‌های قرآن کریم

۳۵	اهداف آموزشی
۳۵	مقدمه
۳۵	فصل اول: روش‌های نزول سوره‌های قرآن در روایات
۳۷	فصل دوم: دلایل اثبات دیدگاه نزول پیوسته سوره‌های قرآن
۴۲	فصل سوم: نقد دلایل نزول پراکنده آیات سوره‌های قرآن
۴۶	نتیجه‌گیری
۴۶	چکیده
۴۶	مباحث کمک آموزشی درس سوم
۴۷	پرسش‌های مهم
۴۸	منابع برای مطالعه بیشتر

درس چهارم: کیفیت چینش آیات و سوره‌های قرآن کریم

۴۹	اهداف آموزشی
۴۹	فصل اول: توقیفی بودن چینش آیات در سوره‌های قرآن
۵۱	فصل دوم: توقیفی بودن ترتیب سوره‌های قرآن
۵۳	چکیده
۵۳	پرسش‌های مهم
۵۴	منابع برای مطالعه بیشتر

بخش دوم: روش‌شناسی مشخصات نزولی سوره‌های قرآن درس پنجم: روش‌شناسایی سبب نزول سوره‌های قرآن

۵۷	اهداف آموزشی
۵۷	مقدمه
۵۸	فصل اول: قاعده تشخیص روایات سبب نزول از روایات شأن نزول
۶۳	فصل دوم: معیارهای اعتبار سنجی روایات سبب نزول
۶۷	چکیده
۶۸	پرسش‌های مهم
۶۸	منابع برای مطالعه بیشتر

درس ششم: روش‌شناسایی ترتیب نزول سوره‌های قرآن

۶۹	اهداف آموزشی
۶۹	مقدمه
۷۰	فصل اول: فرایند کشف ترتیب نزول سوره‌های قرآن
۷۸	فصل دوم: کشف استدلالی ترتیب نزول سوره فتح
۸۴	فصل سوم: ترتیب نزول سوره‌های قرآن
۸۵	چکیده
۸۵	مباحث کمک آموزشی درس ششم
۸۵	پرسش‌های مهم
۸۶	منابع برای مطالعه بیشتر

درس هفتم: روش‌شناسایی سوره‌های مکی و مدنی

۸۷	اهداف آموزشی
۸۷	مقدمه
۸۸	فصل اول: فواید شناسایی مکی یا مدنی بودن سوره
۸۸	فصل دوم: منابع شناسایی مکی یا مدنی بودن سوره‌ها
۹۱	فصل سوم: فرایند شناسایی سوره‌های مکی و مدنی
۹۵	چکیده
۹۵	پرسش‌های مهم
۹۶	منابع برای مطالعه بیشتر

درس هشتم: روش‌شناسایی تاریخ نزول و فضای نزول سوره

۹۷	اهداف آموزشی
۹۷	فصل اول: روش‌های شناسایی تاریخ نزول سوره‌های قرآن
۱۰۱	فصل دوم: روش‌شناسایی فضای نزول سوره
۱۰۶	چکیده

۱۰۷	پرسش‌های مهم
۱۰۸	منابع برای مطالعه بیشتر

بخش سوم: روش‌شناسی جهت‌گیری محتوایی سوره درس نهم: روش‌شناسایی ساختار سوره

۱۱۱	اهداف آموزشی
۱۱۱	مقدمه
۱۱۲	مرحله اول: سیاق‌بندی آیات سوره
۱۱۶	مرحله دوم: عنوان‌گذاری سیاق‌های سوره
۱۱۸	مرحله سوم: ترکیب‌گزارها و تشکیل فصل و بخش
۱۱۹	نمونه کشف ساختار یک سوره قرآن (سوره بینه)
۱۲۲	چکیده
۱۲۳	پرسش‌های مهم
۱۲۳	منابع برای مطالعه بیشتر

درس دهم: روش‌شناسایی غرض سوره

۱۲۵	اهداف آموزشی
۱۲۵	مقدمه
۱۲۶	فصل اول: مراحل کشف غرض سوره‌های قرآن
۱۳۲	فصل دوم: کشف استدلالی غرض سوره بینه
۱۳۵	فصل سوم: فهرست کامل غرض سوره‌های قرآن
۱۴۰	چکیده
۱۴۱	پرسش‌های مهم
۱۴۱	منابع برای مطالعه بیشتر

بخش چهارم: ساختارشناسی تحلیلی و توصیفی بخش سوره قرآن کریم درس یازدهم: ساختارشناسی تحلیلی سوره انسان

۱۴۵	اهداف آموزشی
۱۴۵	مقدمه
۱۴۶	فصل اول: محتوای سوره انسان
۱۴۷	فصل دوم: وجه تسمیه سوره انسان
۱۴۸	فصل سوم: بررسی روایات فضائل سوره انسان
۱۴۹	فصل چهارم: بررسی روایت سبب نزول سوره انسان
۱۵۰	نقد و بررسی روایت سبب نزول سوره انسان
۱۵۳	فصل پنجم: ترتیب نزول سوره انسان
۱۵۳	فصل ششم: اثبات مدنی بودن سوره انسان

۱۵۶	فصل هفتم: تاریخ نزول سوره انسان
۱۵۷	فصل هشتم: فضای نزول سوره انسان
۱۶۰	فصل نهم: کشف ساختار و غرض سوره انسان
۱۶۱	سیاق اول: آیات اول تا چهارم
۱۶۱	عوامل پیوستگی لفظی و معنایی آیات سیاق
۱۶۱	سیاق دوم: آیات پنج تا ۲۲
۱۶۳	سیاق سوم: آیات ۲۳ تا ۲۸
۱۶۹	چکیده
۱۷۰	پرسش‌های مهم
۱۷۰	منابع برای مطالعه بیشتر

درس دوازدهم: ساختارشناسی توصیفی سوره صف

۱۷۱	اهداف آموزشی
۱۷۱	مقدمه
۱۸۰	چکیده
۱۸۱	پرسش‌های مهم
۱۸۱	منابع برای مطالعه بیشتر

درس سیزدهم: ساختارشناسی توصیفی سوره‌های تکویر و شرح

۱۸۳	اهداف آموزشی
۱۸۳	فصل اول: بررسی توصیفی ویژگی‌های ساختار سوره تکویر
۱۹۱	فصل دوم: بررسی ویژگی‌های ساختاری سوره شرح
۱۹۵	چکیده
۱۹۶	پرسش‌های مهم
۱۹۶	منابع برای مطالعه بیشتر

منابع و مآخذ

۱۹۷	الف) کتاب‌ها
۲۰۰	ب) مقالات

نمایه‌ها

۲۰۱	نمایه آیات
۲۰۶	نمایه اصطلاحات

پیش گفتار

یکی از اقدامات ضروری برای انس بیشتر با سوره‌های قرآن کریم، آشنایی با مشخصات عمومی همه سوره‌های قرآن است. شناسایی مشخصات عمومی یک سوره نه تنها در شناخت ماهیت سوره تأثیر دارد، بلکه در موارد بسیار در تفسیر آیات نیز مؤثر است و به مفسر یاری می‌دهد تا با نگرشی علمی و جامع به سوره، به تفسیر آیات قرآن بپردازد. مراد از مشخصات عمومی سوره مواردی مانند فضائل سوره، سبب نزول، ترتیب نزول، تاریخ نزول، فضای نزول و ساختار و غرض سوره است. در این درسنامه برای نخستین بار به طور جامع روش شناسایی همه مشخصات کلی سوره‌ها، ویژگی‌های نزولی سوره و جهت‌گیری محتوایی سوره‌های قرآن به روش اجتهادی و استدلالی بیان شده است. مراد از روش اجتهادی آن است که هر یک از مشخصات عمومی سوره با ارائه دلایل علمی بیان شود و براساس حدس و گمان یا اعتماد بیش از اندازه به برخی منابع، مشخصات سوره گزارش نشود و اگر دیدگاه‌ها و احتمال‌های مختلف درباره یکی از مشخصات سوره وجود داشته باشد، یکی از اقوال با توجه به قواعد مربوط ترجیح داده شود.

با توجه به اینکه روش سوره‌شناسی در این درسنامه به روش تخصصی و اجتهادی است، هدف اصلی از تدوین این درسنامه گسترش دانش سوره‌شناسی قرآن با تبیین قواعد و ضوابط شناخت ویژگی‌های سوره‌های قرآن است. هدف دیگر از تدوین این درسنامه نیز افزایش مهارت و توانایی علمی دانشجویان برای شناسایی مشخصات سوره‌های قرآن پیش از مطالعه تفسیر آیات آن است.

فهرست کلی محتوای درسنامه و سازمان محتوایی درس‌ها

برای شناخت اجتهادی مشخصات عمومی یک سوره، محتوای این درسنامه در چهار بخش و چهارده درس تنظیم شده است:

در بخش اول: مباحث مقدماتی سوره‌شناسی قرآن در چهار درس بیان شده‌اند:

در درس اول: ابتدا معنای لغوی و اصطلاحی سوره بیان شده و سپس کیفیت نام‌گذاری سوره‌های قرآن و روش شناسایی روایات معتبر فضائل سوره تبیین شده‌اند.

در درس دوم: انواع تقسیم‌بندی سوره‌های قرآن بیان شده است تا جایگاه هر سوره در دسته‌بندی سوره‌های قرآن مشخص شود، بدین منظور همه دسته‌بندی‌های مختلف سوره‌ها از جمله تقسیم‌بندی سوره‌های قرآن براساس تعداد آیات سوره‌ها مانند سوره‌های طوال، مثنی، مثانی و مفصل؛ تقسیم‌بندی سوره‌ها براساس عبارت آغازین سوره مانند سوره‌های مقطعات، مسبحات، حامدات، مخاطبات و زمانیات و تقسیم‌بندی سوره‌ها براساس خصوصیات مشترک مانند سوره‌های ممتحنات، سجده، مؤذنتان و زهراوان بیان شده‌اند و در پایان تقسیم‌بندی سوره‌ها براساس زمان نزول سوره‌ها به دو دسته مکی و مدنی ذکر شده است.

درس سوم: درباره کیفیت نزول آیات سوره‌های قرآن کریم که در آن نخست سه دیدگاه مختلف درباره اصالت نزول دفعی سوره‌ها، اصالت نزول تدریجی و پیوسته آیات سوره و اصالت نزول پراکنده آیات هر سوره بیان شده‌اند، سپس با ارائه دلایل متعدد نظریه اصالت نزول دفعی سوره‌های قرآن اثبات شده است و در پایان دلایل نزول پراکنده آیات سوره‌های قرآن نقد شده‌اند.

درس چهارم: درباره کیفیت چینش آیات و سوره‌های قرآن کریم در مصحف فعلی است در این درس با ارائه دلایل متعدد توقیفی بودن چینش آیات در سوره‌های قرآن و غیر اجتهادی بودن جایگاه سوره‌ها در مصحف کنونی قرآن اثبات شده است.

در بخش دوم: روش شناسایی مشخصات نزولی سوره‌های قرآن در چهار درس بیان شده است:

درس پنجم: درباره روش شناسایی روایات معتبر سبب نزول سوره‌های قرآن است و بدین منظور قاعده تشخیص روایات سبب نزول از شأن نزول و معیارهای اعتبار سنجی روایات سبب نزول تبیین شده است. که مهم‌ترین آنها عبارت‌اند از: بررسی سند روایت، بررسی هماهنگی روایت سبب نزول با قرائن تاریخی، و بررسی میزان انطباق متن روایت سبب نزول با معیارهای صحت متنی احادیث.

درس ششم: درباره روش شناسایی ترتیب نزول سوره‌های قرآن است که در آن به چهار مرحله کشف استدلالی ترتیب نزول سوره‌های قرآن اشاره شده است که عبارت‌اند از: تعیین جایگاه

نزولی سوره در روایات ترتیب نزول، پذیرش جایگاه نزولی سوره‌های اجماعی، ارزیابی جایگاه مشهور سوره با شواهد قرآنی و روایی و نقد دیدگاه‌های مخالف. سپس با طی نمودن مراحل یاد شده، ترتیب نزول سوره فتح که محل اختلاف روایات تفسیری و مفسران است، کشف شده و در پایان ترتیب نزول همه سوره‌های قرآن گزارش شده است.

درس هفتم: درباره روش علمی شناسایی سوره‌های مکی و مدنی است در این درس نخست فواید شناسایی مکی یا مدنی بودن سوره‌های قرآن بیان شده، سپس چهار منبع روایی و متنی شناسایی مکی یا مدنی بودن سوره‌ها معرفی شده‌اند و در پایان مراحل کشف استدلالی مکی یا مدنی بودن سوره‌هایی که درباره محل نزول آنها میان مفسران اختلاف است، تبیین شده‌اند.

درس هشتم: درباره روش شناسایی تاریخ نزول و فضای نزول سوره‌های قرآن است. در این درس نخست روش شناسایی تاریخ نزول سوره‌های قرآن تبیین و به چهار قاعده اشاره شده است که عبارت‌اند از: شناسایی آیات مشتمل بر رویدادهای تاریخی، شناسایی آیات تاریخ‌دار سوره‌های قبل و بعد سوره در ترتیب نزول، تبیین تاریخ تقریبی نزول سوره‌ها با توجه به تاریخ نزول سوره‌های تاریخ‌دار و معدل کی‌ی جایگاه نزولی سوره‌ها.

سپس روش شناسایی فضای نزول سوره که مراد از آن شرایط ویژه در مدت نزول یک سوره است بیان شده است و چهار منبع شناسایی فضای نزول سوره‌ها به ترتیب اولویت تشریح شده‌اند این منابع عبارت‌اند از: فضای سخن سوره فضای مشترک سه سوره نازل شده قبل از سوره مورد بحث، حوادث رخ داده در تاریخ نزول سوره، روایات اسباب نزول.

در بخش سوم: روش شناسایی جهت‌گیری محتوایی سوره در دو درس بیان شده است: **درس نهم:** درباره روش شناسایی ساختار سوره است. در این درس برای شناسایی ساختار هر سوره قرآن سه مرحله ذیل بیان شده است: در مرحله اول باید با توجه به میزان پیوستگی لفظی و معنایی آیات همجوار همه آیات سوره سیاق‌بندی شوند؛ در مرحله دوم باید سیاق‌های سوره که به گفتار تبدیل شده‌اند عنوان‌گذاری شوند و در مرحله سوم باید کیفیت ارتباط میان گفتارهای سوره شناسایی شود.

درس دهم: درباره روش شناسایی غرض سوره است. در این درس برای شناسایی غرض هر سوره قرآن پس از ساختاربندی آن هفت مرحله بیان شده است که عبارت‌اند از: اول، جمع‌بندی عناوین گفتارهای سوره؛ دوم، بررسی مشترکات گفتارهای سوره؛ سوم، بررسی عناصر درون‌متنی سوره؛ چهارم، بررسی عناصر برون‌متنی سوره؛ پنجم، بررسی نسبت آماری تکرار واژه‌های سوره

با کل قرآن؛ ششم، بررسی تعداد آیات مربوط به یک موضوع در سوره و هفتم، دفاع از غرض کشف شده با نقد و بررسی دیدگاه دیگر مفسران درباره غرض سوره.

در بخش چهارم: ساختارشناسی تحلیلی و توصیفی هفت سوره قرآن کریم در چهار درس

بیان شده است:

مراد از روش تحلیلی در ساختارشناسی سوره‌ها بیان استدلالی مشخصات هر سوره و نقد دیدگاه‌های مخالف است و مراد از روش توصیفی فقط گزارش کامل مشخصات هر سوره است: در درس یازدهم: ساختارشناسی تحلیلی سوره انسان بیان شده است و درباره هر سوره، هشت بحث ذیل به صورت استدلالی تبیین و دلائل مخالفان هر مبحث بررسی شده است: محتوای سوره، وجه تسمیه سوره، بررسی روایات فضائل سوره، ترتیب نزول سوره، اثبات مدنی بودن سوره، بررسی تاریخ نزول سوره، بررسی فضای نزول سوره، کشف ساختار و غرض سوره. در درس دوازدهم، سیزدهم و چهاردهم: ساختارشناسی توصیفی پنج سوره صف، تکویر، شمس، انفطار و شرح بیان شده است درباره هر یک از این پنج سوره و نه مطلب به صورت تشریحی بیان شده است. این مطالب عبارت‌اند از: وجه تسمیه سوره، فضیلت تلاوت سوره، مکی یا مدنی بودن سوره، ترتیب نزول سوره، تاریخ نزول سوره، روایت سبب نزول سوره، فضای نزول سوره، ساختار و غرض سوره، جهت‌گیری محتوایی سوره.

پیشینه موضوع درسنامه

مباحث مرتبط با شناسایی مشخصات عمومی سوره‌های قرآن در بیشتر کتاب‌های علوم قرآنی، مانند الاتقان و التمهید به صورت مختصر و پراکنده بیان شده‌اند و فقط در چهار منبع ذیل به صورت مفصل برخی مشخصات سوره‌های قرآن تبیین شده‌اند. ولی در هیچ منبعی روش کشف استدلالی ویژگی‌های سوره به روش مطرح شده در این درسنامه تبیین نشده است.

۱. کتاب دائرةالمعارف قرآن کریم، مدخل‌های مربوط به معرفی سوره‌های قرآن؛ که توسط مرکز فرهنگ و معارف قرآن تدوین شده است.

۲. کتاب سوره‌شناسی، روش تحقیق ساختاری در قرآن کریم که از سوی دکتر لسانی

فشارکی و دکتر مرادی زنجانی تدوین شده است؛

۳. شناخت‌نامه تنزیلی سوره‌های قرآن که عبدالکریم بهجت‌پور آن را تدوین کرده است؛

۴. دانشنامه الموسوعة القرآنية، خصائص السور، تألیف جعفر شرف‌الدین.